

СТРУКТУРА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ «РУССКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ ЧЕРНОРУБАШЕЧНИКОВ» ПІД ПРОВОДОМ СТЕПАНА ФЕНЦИКА (1938 – 1939 рр.)

Славик Юрій Володимирович

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
E-mail: yuriy.slavik@uzhnu.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-5875-8928>

Стаття присвячена напіввійськовому формуванню підкарпатських русофілів, відомій як «гвардія чернорубашечників», що діяла протягом жовтня 1938 – квітня 1939 р. Зокрема, розкрито їх розвідувально-диверсійну та пропагандистську роботу проти української та чехословацької влади в Карпатській Україні, визначено структуру та масштаби організації, а також проаналізовано їх співпрацю із угорською владою. Основний акцент в статті зосереджений на активній проугорській діяльності гвардійців спрямованій на дестабілізацію ситуації в Карпатській Україні. Організація виникла на Підкарпатській Русі у жовтні 1938 р., в період загострення політичної кризи в Чехословацькій республіці і, першочергово, мала на меті допомагати центральній владі у протидії угорській пропагандистській та диверсійній роботі проти ЧСР. Ядром організації стала молодь русофільських громадсько-культурних організацій та члени профашистської Російської національно-автономної партії (РНАП) під проводом Степана Фенцика. З листопада 1938 р. на підконтрольній Угорщині території Підкарпатської Русі були сформовані три осередки організації: в Ужгороді (Радванка), Мукачеві та Берегові. Загальна кількість членства сягала близько 800–1000 осіб, більшість з яких були задіяні в агітаційно-пропагандистській роботі. Іншим напрямком була розвідувально-диверсійна діяльність, яку гвардійці здійснювали переважно у прикордонній смузі. Також, незначні сили чорносорочечників були задіяні в окупації Карпатської України у березні 1939 р. та в репресивних акціях проти українського руху на окупованій території. Фактично, сформувавшись як регіональне молодіжне об'єднання спрямоване допомагати чехословацькій владі у протидії угорській агресії, вже через місяць чорносорочечники були в авангарді гібридної війни Угорщини проти ЧСР. Незважаючи на це, в квітні 1939 р. організація була заборонена угорською окупаційною владою.

Ключові слова: чорносорочечники, русофіли, С. Фенцик, Угорщина, Чехословаччина, Карпатська Україна.

Постановка проблеми. Восени 1938 р. Чехословацька республіка опинилася в епіцентрі європейської політичної кризи, спровокованої ревізійською політикою нацистської Німеччини. Територіальні претензії, які висували Німеччина, Польща та Угорщина до Чехословаччини призвели до загострення внутрішньополітичної ситуації в республіці, суб'єкти якої активізували свої політичні вимоги перед центральним урядом за надання автономії. В ході наростання кризових явищ, чехословацька влада змушена була піти на поступову децентралізацію політичного устрою та запровадження всеохоплюючої мілітаризації суспільства, яка, крім загальнодержавної мобілізації, передбачала сприяння утворенню напіввійськових громадських формувань, які в разі необхідності повинні були допомагати регулярним військам у захисті території держави. Як результат, на території республіки з'являються напіввійськові молодіжні об'єднання на кшталт чеського «Соколу», моравської «Національної гвардії» чи словацької «Глінкової гвардії», які часто формувалися під егідою громадсько-політичних сил. На Підкарпатській Русі до створення таких організацій долучилися провідні політичні партії як українофільського, так і русофільського напрямку, які крім оборони республіки, вбачали їх використання, як інструменту

політичної боротьби, що в період формування першого автономного уряду набувала все гостріших форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність напіввійськових громадських організацій на Підкарпатській Русі в 1938 – 1939 рр. досить нерівномірно висвітлена в історіографії. Якщо парамілітарні формування українського напрямку (Українська Національна Оборона та Організація Народної Оборони «Карпатська Січ») створені у 1938 р. знайшли своє відображення у численній науковій та публіцистичній літературі, то діяльність русофільської так званої «гвардії чернорубашечників» епізодично представлена в історичній науці. У багатьох дослідженнях присвячених подіям 1938 – 1939 рр. на Підкарпатській Русі висвітлена переважно політична діяльність Степана Фенцика на користь Угорщини та Польщі [Домбровський, 2009; Пушкаш, 2006; Довганич, 2003]. Ґрунтовнішого розгляду діяльність чорносорочечників набула в нечисленних дослідженнях присвячених русофільському руху на Закарпатті в 30-х – 40-х рр. ХХ століття, проте окремим об'єктом дослідження дана тема так і не стала [Казак; Куцов, 2016].

Постановка завдання. У даній статті пропонується розглянути питання: структури гвардії

чорносорочечників, масштабів та напрямків їх діяльності, ідеологічних та політичних платформ організації.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна та диверсійна війна розгорнута Угорщиною проти Чехословаччини восени 1938 р. спонукала чехословацьку владу до консолідації зусиль з політичними партіями та громадськістю Підкарпатської Русі у справі захисту республіки. У другій половині вересня під головуванням віце-губернатора Підкарпатської Русі Ярослава Мезника у Земському уряді відбулася нарада щодо внутрішньополітичної ситуації в ЧСР, на яку запросили близько 90 представників активної громадськості. Тоді ж, за його пропозицією була створена молодіжна організація «Национальный Совет Русской Молодежи» (далі НСРМ – автор), яка офіційно мала вести пропаганду за єдність республіки та протидіяти угорській пропаганді в регіоні. Керівні позиції у новосформованій раді зайняли молоді русофіли із партії РНАП: Василь Чепинець, Степан Анталовський, Іван Ковач та Юрій Попович. За їх свідченням, на початку існування організація дійсно розгорнула помітну роз'яснювальну роботу на користь збереження Підкарпатської Русі у складі ЧСР. З цією метою, зокрема, організовувалися виступи по радіо, випускалися агітаційні листівки та відозви [Куцов, 2016, с. 13]. Згодом, за ініціативи Степана Фенцика крім пропагандистської роботи комітет «НСРМ» приступив до формування загонів «Русской Национальной Гвардии», яка мала допомагати чехословацьким військовим в разі зовнішньої загрози. Для цього членами комітету НСРМ було налагоджено комунікацію із командуванням чехословацького гарнізону в Ужгороді. Створення гвардії відбувалося по партійній вертикалі РНАП [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 199].

Вже 20 жовтня у партійній газеті РНАП «Нашь Путь» було оприлюднено регламент новоствореного формування, метою якого, серед іншого, було задекларовано «оказание помощи армии в случае грозящей краю опасности действиями отдельных отрядов и исполнением, так называемых, помощных служб» [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 260]. Керівництво гвардією повинен був здійснювати головний штаб, що складався з президії та відділів формування, постачання і санітарної допомоги. На місцях передбачалося створення окружних та районних штабів. Проте до початку листопада активної розбудови організації так і не відбулося. На момент створення до складу штабу гвардії ввійшли: Степан Фенцик, Степан Крайняк, Варфоломій Балецький, Олексій Фаринич, Іван Ковач та Василь Чепинець [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 199].

По суті, з початку свого існування гвардія стала пропагандистським органом РНАП та силовою структурною частиною партії, яка мала забезпечувати порядок та безпеку на мітингах та маніфестаціях. В умовах пожвавлення політичної боротьби між українофілами та русофілами в період формування першого автономного уряду – це мало

неабияке значення. Також, за задумом С. Фенцика, гвардійці повинні були вести партійну агітацію на майбутніх виборах, що очікувалися в регіоні до кінця 1938 р. та залучати молодь до лав РНАП [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 198]. Зазначимо, що подібне формування із аналогічною метою створили і представники українофільського табору, молодь якої на об'єднаному з'їзді в Ужгороді 4 вересня 1938 р. заснувала парамілітарну організацію «Українську Національну Оборону» (УНО). До її складу ввійшли представники закарпатської молоді, які перебували під впливом ідей українського націоналізму, пропегованих журналом «Пробоем» [Пагіря, 2010, с. 16–17].

Згідно опублікованого 20 жовтня регламенту офіційною назвою русофільської воєнізованої формації було «Русская Национальная Гвардия», проте після Віденського арбітражу в багатьох друкованих матеріалах починає вживатися термін «чорнорубашечники», по кольору головного однострою гвардійців. Згідно регламенту новоствореної гвардії її уніформа складалася із: «черная рубашка с ремнем вокруг пояса и через плечо, черные штаны и черная русская фуражка с трехцветной ленточкой (російський «триколон» – автор) под козырьком» [Куцов, 2016, с. 13]. По суті, такий однострій був введений керівництвом РНАП для партійного членства ще у 1936 році, проте до створення гвардії серед партійців так і не прижився та зрідка використовувався на окремих заходах російського культурного життя. Відмінним атрибутом для офіцерського складу стали погони із нашивкою «Ф», що означало «Фенциківський фашистський фронт» [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 6, арк. 251]. Між собою чорносорочечники використовували вітання у вигляді вверх піднятої правої руки із гаслом «Бой», на що отримувалася відповідь «Победа». Лозунгом гвардії являлось словосполучення: «Бог, народ, родина» [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 3, арк. 6]. Також була розроблена форма заявки для вступу в гвардію і спеціальні карточки членів організації. Її ядром стали члени «Русского скауту» із числа якого переважно поповнювалися ряди гвардії.

Із встановленням 26 жовтня 1938 р. проукраїнського автономного уряду Августина Волошина, значна частина русофільського табору займає антиурядову позицію та остаточно переходить на проугорську орієнтацію. Після рішень Віденського арбітражу, 10 листопада 1938 р. гвардійці разом з членами партії РНАП, «Русского скауту» та культурного товариства ім. О. Духновича організовано вийшли зустрічати угорські війська, які входили до міст півдня Підкарпатської Русі. Вже на підконтрольній Угорщині території відбувається реорганізація чорносорочечників, які за задумом Степана Фенцика повинні були стати рупором приєднання іншої частини регіону до складу Угорщини. З цією метою штабом гвардії була активізована агітаційно-пропагандистська та розвідувально-диверсійна діяльність на території Карпатської України підтримувана угорською окупаційною владою. В нових політичних реаліях

змін зазнає і сам штаб, до якого ввійшли: Степан Фенцик – вождь організації, Степан Крайняк – начальник штаба гвардії та керівник воєнного відділу, Варфоломій Балецький – заступник голови штаба гвардії та Василь Чепинець – заступник вождя гвардії та керівник відділу пропаганди та агітації. На підконтрольній Угорщині території Підкарпатської Русі були сформовані три осередки чорносорочечників: Ужгород (Радванка) під керівництвом С. Крайняка, Мукачево – М. Ігнація та А. Ситовського, Берегово – В. Реберки [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 199–201]. Штаб гвардії розмістився в будівлі культурного товариства ім. О. Духновича на лівому березі Ужа [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. 1758, т. 7, арк. 70].

Для ведення ефективної пропагандистської роботи передбачалося, що іредентистам буде надано по 30–50 хв. ефіру на угорському радіо, а згодом створено і окрему радіостанцію з метою мовлення на території Карпатської України. У листопаді 1938 р. С. Фенцик звернувся до угорського керівництва з проханням про передачу колишнього дому товариства «Просвіта» з кінозалом та друкарнею в Ужгороді для потреб «карпаторусских» культурних організацій та гвардії чорносорочечників. Серед іншого планувалося створення відділу пропаганди, що символічно мало стати центром інформаційних диверсій проти української та чехословацької адміністрації в Карпатській Україні [Домбровський, 2009, с. 282]. Відповідальність за агітаційно-пропагандистську роботу було покладено на Василя Чепинця, а її рупором стала редакція партійної газети РНАП «Карпаторусский голось», на утримання якої С. Фенцику від угорської влади було виділено щомісячне субсидювання у розмірі 2400 пенге. Більшість античеських та антиукраїнських листівок, які поширювалися по ту сторону демаркаційної лінії було підписано фіктивними організаціями на кшталт: «Русский Союз Освобождения», «Русский национальный комитет», «Организация селян», тощо, які ніби то діяли на підконтрольній території Угорщини [Довганич, 2003, с. 85–86]. Таким чином планувалося створити ілюзію активного громадсько-політичного життя місцевого руського населення під владою угорців. Авторство більшості листівок та пропагандистських плакатів належало безпосередньо С. Фенцику, його заступнику по пропаганді Василю Чепинцю та білоемігрантам – Миколі Левицькому та Олександрову Федорову [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 6, арк. 241]. Також штабом гвардії організовувалися соціальні акції під назвою «мадяр за русина», які передбачали формування продуктових наборів, що включали до 5 кг. сала, муки, солі та цукру та роздавалися гвардійцями бідному населенню прикордонних сіл по ту сторону демаркаційної лінії [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. 1758, т. 2, арк. 217–218].

Паралельно, русофільськими агітаторами збиралися підписи населення Карпатської України за приєднання до Угорщини та інформація щодо стану справ в Карпатській Україні, яка в негативному контексті систематично публікувалася в газеті «Карпаторусский голось». Зібраний матеріал, який

також включав інформацію про загопи Карпатської Січі та підрозділи чехословацької армії в регіоні, передавався до угорської контррозвідки, працівником якої з листопада 1938 р. був Степан Крайняк [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 6, арк. 241–242]. В середині листопада за підозрою у шпигунській діяльності із території Карпатської України були вислані колишні члени штабу чорносорочечників О. Фаринич та І. Ковач. Проте, чи справді вони виконували розвідувальні функції за вказівками вождя чорносорочечників, прямих відомостей немає [Куцов, 2016, с. 15]. Затриманих фенциківців, які агітували за входження краю до складу Угорщини, місцеві суди засуджували на два роки тюремного ув'язнення [З судової салі].

Активна проугорська діяльність Степана Фенцика та гвардії чорносорочечників привернула увагу угорських політичних кіл, які планували використати їх для подальшої експансії в регіоні. Варто відзначити, що на кінець 1938 р. С. Фенцик був єдиним з числа міністрів колишнього автономного уряду та одним із ключових політичних фігур регіону, яка відкрито підтримала повну окупацію краю Угорщиною (А. Бродій на той час знаходився у чеській в'язниці – автор). Вже 10 листопада 1938 р., С. Фенцик був запрошений до Будапешту, де зустрічався із прем'єр-міністром Бейлом Імреді. На зустрічі йшлося про меморандум щодо надання Карпатській Русі автономії в складі Угорщини, який ще 3 листопада був ухвалений в Ужгороді представниками місцевої проугорської інтелігенції. Керівник уряду, крім цього, запропонував С. Фенцику видавати в Ужгороді лояльну до Угорщини щоденну газету та прочитати серію лекцій, що повинні були обґрунтовувати входження Карпатської Русі до складу Угорщини [Довганич, 2003, с. 85]. Тоді ж С. Фенцику було запропоновано стати депутатом угорського парламенту від Закарпаття. В грудні 1938 р. С. Фенцик разом із членами штабу гвардії був запрошений до Будапешту на засідання угорського парламенту, де, як новопризначений депутат, мав виступити із своєю першою програмною промовою. Крім цього, очільнику пропагандистського відділу чорносорочечників В. Чепинцю було надано можливість виступити на будапештському радіо з доповіддю про політичне становище на території Карпатської Русі [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 3, арк. 7].

В лютому 1939 р. на запрошення угорської сторони С. Фенцик разом із штабом гвардії та представниками карпаторуської громадськості здійснили масштабний візит до Будапешта, де урочисто були зустрінуті вищим політичним керівництвом держави. Делегація, що налічувала близько 70 осіб, складалася із: представників штабу чорносорочечників, російського хору «Метеор» та балалайчного оркестру. Незважаючи на те, що більшість делегації не належали до рядів гвардії, проте за вказівками С. Фенцика були одягнуті в чорні сорочки, що мало продемонструвати масштабність організації та підкреслити політичний авторитет її вождя [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 3, арк. 3]. На урочистій зустрічі поблизу угорського

парламенту з нагоди зміни караулу державного прапору Угорщини, гвардійці були вишикувані строем перед трибуною і з верх піднятою рукою вітали виступ свого вождя, який закликав боротися за визволення «карпаторусского» народу та входження краю в лоно «тисячолітньої святостефанської корони». Даний візит активно використовувався угорською пропагандою для формування публічної думки про бажання всього населення Закарпаття приєднатися до угорської держави [Magyar]. Загалом, за чотири місяці, від листопада 1938 до березня 1939 р., Степан Фенцик розгорнув активну «просвітницьку» діяльність, що передбачала читання лекцій в різних містах Угорщини, в яких він «науково» обґрунтовував приєднання ще не окупованої території Карпатської України до Угорщини. Так, зокрема, ним протягом цього часу було прочитано близько 60 лекцій в Ужгороді, Мукачеві, Мішкольці, Серенчі, Шарошпотоці, Будапешті та інших містах.

Ідеологічно гвардія чорносорочечників позиціонувала себе, як профашистське парамілітарне утворення російських націоналістів. Будувалася організація за принципом італійських фашистських загонів чорносорочечників. Сам Степан Фенцик тісно співпрацював із міжнародними фашистськими організаціями російських націоналістів, таких як: «Русский фашистский союз» та «Фашистский национально-трудовой союз нового поколения». Широко тиражованим був плакат з біографією та портретом С. Фенцика, який іменував себе «вождем карпаторусских фашистов» [Довганич, 2003, с. 86]. Профашистська орієнтація разом із подальшою антисемітською позицією С. Фенцика, який вже у листопаді 1938 р. декларував на необхідності викорінення єврейського елементу із регіональної економіки, дали підстави дослідникам називати діяльність гвардії чорносорочечників такою, що мала і антисемітське спрямування. На такий характер діяльності чорносорочечників вказували і ідеологічні противники русофілів. В газеті «Нова Свобода» періодично друкувалася інформація про антиєврейські акції на підконтрольній Угорщині території Підкарпатської Русі, до участі в яких, за їх інформацією, долучалися і загони чорносорочечників [Вибивають]. Проте, аналізуючи наближені до гвардії періодичні видання та їх пропагандистський матеріал, можна зробити висновок, що основний акцент їх політичної та ідеологічної боротьби протягом 1938–1939 рр. був спрямований проти представників українського руху, яких чорносорочечники вважали «злейшими врагами русского народа». Ситуативно, антиукраїнська та антиєврейська позиція місцевих русофілів зближували їх політичні інтереси із інтересами угорської влади в регіоні, проте цей союз розділила не вся русофільська молодь, частина якої залишилась прихильною до чехословацької влади [Куцов, 2016, с. 14]. В нових політичних реаліях зазнав змін і домінуючий серед русофілів панславізм, який трансформувался в концепцію тисячолітнього угорсько-карпаторуського історичного братерства в

лоні святостефанської корони, що стала головною ідеологією в регіоні до кінця угорської окупації.

Іншим важливим напрямком діяльності гвардії стала військово-диверсійна робота на території Карпатської України. За даний вектор відповідальним був Степан Крайняк. Головним завданням загонів чорносорочечників було здійснення збройних провокацій в прикордонній смузі, які мали дискредитувати чехословацьких прикордонників та карпатських січовиків. Також, на чорносорочечників були покладені функції охорони промислових об'єктів [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 4, арк. 314]. Диверсійні акції гвардійців відбувалися переважно у колаборації із угорськими терористичними загонами відомими як «Szabadsapatok» (Вільні загони). Так, зокрема 23 листопада 1938 р. вони вступили у сутичку з чехословацькими військами та відділом Карпатської Січі у с. Великі Лучки Мукачівського округу, в якому, якщо вірити звіту заступника вождя гвардії В. Чепинця, захисники втратили 30 пораненими та декількох вбитими, а самі нападники – 15 пораненими [Пагіря]. Великого резонансу набула провокація угорських диверсантів за участі чорносорочечників поблизу Мукачєвого у ніч на Різдво 1939 р. в якій проявився гвардієць Михайло Пазуханич, якого з пропагандистською метою навіть було відмічено особливою подякою вождя гвардії Степана Фенцика та оголошений героєм. У 1941 р. Степан Крайняк випустив статтю в календарі культурно-просвітницького товариства ім. О. Духновича, де серед інших збройних сутичок гвардійців із січовиками та чехословацькими прикордонниками на демаркаційній лінії було згадано про конфлікти: 11 січня поблизу Баранинець, 16 січня біля Великих Геївців, 6 лютого поблизу головного осідку чорносорочечників у с. Радванка та 7 лютого поблизу Горян [Крайняк, 1941, с. 70–71].

Варто відзначити, що ще 16 листопада 1938 р. Степаном Фенциком було подано угорській владі так званий «План визволення Карпатської Русі», який передбачав вступ озброєних загонів «Szabadsapatok» (Вільні загони) під виглядом місцевих повстанців у населені пункти Карпатської України, де їх мали підтримати місцеві активісти РНАП та чорносорочечники. Для допомоги пропонувалося висунути угорські регулярні війська до чехословацьких кордонів, створити альтернативний кабінету А. Волошина уряд та підпільну радіостанцію неподалік кордонів з Підкарпатською Руссю для ведення інформаційно-пропагандистської кампанії проти офіційного Хуста [Пагіря]. Як ми бачимо реалізація даного плану була виконана тільки частково. Загалом, у одній із розмов з міністром закордонних справ Угорщини І. Чакі Степан Фенцик зобов'язався організувати близько 5 тис. чорносорочечників, що мали бути використані в боях з чесько-українськими військами. Проте, таких амбітних планів так і не було досягнуто. Станом на лютий-березень 1939 р. згідно звітів крайових очільників загонів, що надходили до заступника вождя гвардії В. Чепинця, у лавах гвардії в мукачівському осередку нараховувалося близько

500 осіб, а в берегівському окрузі – 175, з яких в самому Берегові було 70 членів [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 272]. Точні відомості по ужгородську осередку наразі відсутні, проте згідно післявоєнних свідчень заступника голови штаба гвардії В. Балецького на відкритих демонстраціях в Ужгороді протягом 1938 – 1939 рр., як правило, брало участь близько 25–30 обмундированих гвардійців, якими командував Степан Крайняк [АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. 1758, т. 7, арк. 70]. На післявоєнних допитах С. Фенцик та греко-католицький канонік Мукачівської єпархії О. Ільницький незалежно один від одного оцінювали загальну чисельність загонів чорносорочечників приблизно у 150–200 осіб [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 272; АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 6, арк. 105]. Варто відзначити, що до військової справи долучалися не всі чорносорочечники [Крайняк, 1941, с. 70], тому можна припустити, що приблизно така кількість чорносорочечників була активною і могла бути залучена до військово-диверсійної діяльності. Проте, дане питання потребує подальшого вивчення.

У лютому 1939 р. Степан Крайняк, Василь Решетар та Михайло Кіш були запрошені до угорського генерального штабу з метою залучення загонів гвардії в окупації Карпатської України. Вже в березні 1939 р. у зв'язку із санкцією Німеччини угорські війська розпочинають пряму агресію проти Карпатської України, до якої були долучені і чорносорочечники. В перший день угорського наступу, який розпочався 14 березня, загін чорносорочечників взяв участь у сутичці із чехословацькими прикордонниками поблизу с. Лалово [Крайняк, 1941, с. 72], 15 березня озброєні гвардійці у кількості близько 30 осіб разом з угорськими військами розгортали наступ на Сваляву, а також відомо про їх участь у боях біля Перечина. Резонансним у пресі став озброєний виступ ізяньських русофілів проти карпатських січовиків 15 березня 1939 р., щоправда безпосереднього відношення до лав чорносорочечників даний загін не мав [Карпатская Русь].

Крім участі в боях з чехословацькими та українськими підрозділами гвардійці виконували роль агентів, які допомагали жандармам арештовувати політичних опонентів угорської влади. Як стверджував Вікентій Шандор, під час окупації угорськими військами Хуста: «разом із армією в місто ввійшли і спеціальні формації, які грабували та розстрілювали тих українців, на яких місцеві мадари чи фенциківці «чорнорубашники» вказали пальцем або кого зловили в січовій чи пластовій уніформі. За цими горлорізами йшла малярська жандармерія, яка затирала сліди злочинів своїх попередників, даючи їхнім злочинням законне виправдання, мовляв, все сталося в нормі закону» [Шандор, 2000, с. 5]. Не заперечувала даного факту і русофільська преса, яка обґрунтовувала такі дії тим, що аналогічні репресивні заходи проти місцевих русофілів планувалися і карпатськими січовиками [Карпатская Русь].

Загалом угорське політичне керівництво та військові із застереження ставилися до діяльності

русофілів та гвардійців зокрема. Ужанський наджупан Дюріч в листі міністру внутрішніх справ Угорщини так охарактеризовував С. Фенцика та його соратників: «15 березня, коли угорські сини проливали кров в Карпатах, штаб чорносорочечників забавлявся в розважальних закладах Ужгорода, і це шокувало угорських жителів міста. За конфіденційною інформацією, члени гвардії в наступні дні займалися тим, що там, де населення з радістю встановлювало угорський прапор і з захопленням зустрічало угорські війська, чорносорочечники переконували населення, що це «російська» територія за своєю природою та замінювали угорські прапори російськими триколорами. Це можна було спостерігати в багатьох місцях». Негативна оцінка діяльності С. Фенцика і його найближчого оточення простежується і в аналітичній записці Ужгородського відділення контррозвідки штабу 8 корпусу угорських військ від 1 листопада 1939 р.: «Майже всі без винятку є ненадійними великоруськими націоналістами, які сповідують панславистські принципи. Багато людей не знають угорської мови, і багато настільки засліплені, що хоча і добре її знають, не хочуть говорити угорською. Майже всі є молодими людьми у віці до тридцяти років, багато з яких мають симпатії до Радянської Росії і не мають ніяких симпатій до угорців» [Казак]. Критичну оцінку гвардійцям давав депутат угорського парламенту від Закарпаття Ендре Корлат, який у лютому 1939 р. у газеті «Kárpát Magyar Hírlap» писав про небезпечні панславистські ідеї притаманні чорносорочечникам, що, на його думку, є несумісним із угорськими інтересами в регіоні [АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. 1758, т. 2, арк. 217–218].

Саме таке відношення угорської влади і стало причиною поступового згортання діяльності гвардії. Відразу після повної окупації Карпатської України, угорська влада почала поширювати в регіоні листівки про заборону партії РНАП та гвардії чорносорочечників. У зв'язку із цим, 24 березня 1939 р. С. Фенцик написав листа державному секретарю Тібору Патакі з протестом проти таких дій влади і навіть погрожував звернутися із відповідним депутатським запитом в парламенті. [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. С-6014, т. 2, арк. 43]. Проте жодні заклики С. Фенцика так і не були почуті угорською владою і вже в квітні, за словами С. Крайняка, гвардія остаточно припинила свою діяльність [АУСБУ в ЗО, ф. 7, спр. 1758, т. 2, арк. 218]. Подібна ситуація склалася із партією РНАП, що згодом трансформувалася в так звану «Угроську національну партію», яка помітної участі в політичному житті регіону в період угорської влади так і не відіграла [Токар, 2000, с. 28]. Після заборони діяльності РНАП та гвардії чорносорочечників частина їх членства відійшла від активного громадсько-політичного життя.

Висновки. Таким чином, діяльність «Русской Национальной Гвардии Чернорубашечников» стала ще одним інструментом гібридної війни, яку вела Угорщина на Підкарпатській Русі протягом 1938 – 1939 рр. Сформувавшись в жовтні 1938 р. з метою

оборони Чехословаччини від зовнішньої агресії, організація вже через місяць активно працювала на користь Угорщини по дестабілізації ситуації в республіці. Структурно гвардія мала всі ознаки воєнізованого формування: штаб, уніформу, розпізнавальні знаки, офіцерський склад, тощо, проте головним напрямком їх діяльності стала підтримувана угорською владою агітаційно-пропагандистська робота проти українського руху. Гвардійці розгорнули незначну розвідувально-диверсійну діяльність, переважно у прикордонній музі, що здійснювалась у взаємодії із угорськими терористичними загонами та виконували роль агентів, які допомагали виявляти та репресувати представників українського руху в окупованій Карпатській Україні. Сам Степан Фенцик, який проголосив себе вождем організації, сподіваючись

від угорського уряду на автономію для регіону, намагався використати гвардійців для посилення свого особистого політичного іміджу перед угорською владою та підкреслити своє регіональне лідерство. Проте, незважаючи на таке лояльне ставлення та роботу по прилученню краю до складу Угорщини, активність місцевих русофілів і гвардії чорносорочечників зокрема, була визнана шкідливою для угорських інтересів в регіоні та призвела до заборони їх громадсько-політичної та військової діяльності. Нереалізованими залишилися і плани автономії Карпатської Русі у складі Угорщини, яку так активно пропагували діячі русофільського табору, а їх панславизм був обмежений новою концепцією «угроруськості», яка декларувала історичну єдність обох народів в лоні свято-стефанської корони.

Список використаних джерел

- Magyar világhíradó 780, február 1939 [Online]. Доступно: <https://filmhiradokonline.hu> (дата звернення: 25.04. 2020)
- Архів Управління Служби Безпеки України (АУСБУ) в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 1, арк. 288
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 2, на 237 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 3, на 298 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 4, на 421 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 6, на 253 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 8, на 511 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. 1758, т. 2, на 302 арк.
- АУСБУ в Закарпатській області, ф. 7, спр. 1758, т. 7, на 360 арк.
- Вибивають жидам вікна, брешуть і підлизуються до мадярів, 1938, *Нова Свобода*, 13 грудня, с. 3.
- Довганич О., 2003. Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Фенциком та їх спільниками, *Реабілітовані історією. Закарпатська область, книга перша*, Ужгород: Закарпаття, 788 с.
- Домбровський Д., 2009. *Польща і Закарпаття: 1938 – 1939 рр.*, Київ: Темпора, 392 с.
- 3 судової салі. Радванські крайняківці засуджені на 2 роки в'язниці, 1938, *Нова Свобода*, 13 грудня, с. 4.
- Казак, О., *Русофільська інтелігенція в національно-культурній житті Подкарпатської Русі (1939–1944)*. [Online]. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/rusofilskaya-intelligentsiya-v-natsionalno-kulturnoy-zhizni-podkarpatsoy-rusi-1939-1944/viewer> (дата звернення: 25.04. 2020).
- Карпатская Русь освобождена. Карпаторусские легионеры-чернорубашечники за освобождение своего народа, 1939, *Карпаторусский голос*, 24 марта, с. 3.
- Крайняк С., 1941, Організація угрорусской національної молодіж. Угрорусские легионеры-чернорубашечники, *Календар «культурно-просветительного общества имени А. Духновича»*, вып. 116, с. 67–72.
- Куцов К., 2016, Політична діяльність підкарпатських студентів-русофілів у період кризи державності Чехословаччини в 1938 – 1939 рр., *Науковий вісник Ужгородського університету: серія історія*, вип. 2(35), с. 11–20.
- Пагіря О., 2010, *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України*, Київ: Темпора, 152 с.
- Пагіря, О. «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938 – 1939 рр. [Online]. Доступно: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pahiria_Oleksandr/Hibrydna_viina_Uhorschyny_ta_Polschi_protu_Karpatskoi_Ukrainy_u_1938_1939_rr.pdf?fbclid=IwAR1OQo8vts6K1xCBiDmMhuPPlzFYclYEFRhT9siau5f52ph8qvYKzUmkQw (дата звернення: 25.04. 2020).
- Пушкаш А., 2006. *Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 – 1945*, Москва: Изд-во «Европа», 546 с.
- Токар М., 2000. *Руська Національно-Автономна Партія. Організація та діяльність*, Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 35 с.
- Шандор В., 2000. *Спомини. Т. II. Карпатська Україна 1939 – 1945*, Ужгород: МПП «Гражда», 245 с.

References

- Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine (ASSU) department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 1, на 288 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 2, на 237 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 3, на 298 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 4, на 421 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 6, на 253 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. S-6014, т. 8, на 511 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. 1758, т. 2, на 302 арк. (in Russian).
- AUSBU v Zakarpatskii oblasti [ASSU department in Transcarpathian region], f. 7, spr. 1758, т. 7, на 360 арк. (in Russian).
- Dombrovskiy D., 2009. *Polshcha i Zakarpattia: 1938 – 1939 rr.* [Poland and Transcarpathia: 1938-1939], Kyiv: Tempora, 392 s. (in Ukrainian).
- Dovhanych O., 2003. *Vidkryti sudovi procesy nad kerivnykamy politychnykh partii A. Brodiiem, S. Fencykom ta yikh spilnykamy* [Open trials against heads of political parties A. Brody, S. Fentsik and their associates], *Reabilitovani istoriieiu. Zakarpatska oblast, knyha persha*, Uzhhorod: Zakarpattia, 788 s. (in Ukrainian)

Karpatskaia Rus osvobozhdena. Karpatorusskie legionery-chernorubashechniki za osvobozhdenie svogo naroda [Carpathian Rus is liberated. Carpathian Russian Black Shirts Legionnaires for the liberation of their people], 1939, *Karpatorusskii golos*, 24 marta, s. 3. (in Russian).

Kazak, O., *Rusofilskaya intelligentsiia v nacionalno-kulturnoi zhizni Podkarpatskoi Rusi (1939–1944)* [The russophile intelligentsia in the cultural life of Subcarpathian Rus (1939–1944)]. [Online]. Dostupno: <https://cyberleninka.ru/article/n/rusofilskaya-intelligentsiya-v-natsionalno-kulturnoy-zhizni-podkarpatskoy-rusi-1939-1944/viewer> (data zvernennia: 25.04. 2020) (in Russian).

Krainiak S., 1941, Orhanizaciia ugrorusskoi nacionalnoi molodezhi. Ugrorusskie legionery-chernorubashechniki [Organization ugrorussian national youth. Ugrorussian legionnaires-black shirts], *Kalendar «kulturno-prosvetitel'skogo obshchestva imeni A. Dukhnovicha»*, s. 67–72 (in Russian).

Kutsov K., 2016, Politychna diialnist pidkarpatskykh studentiv-rusofiliv u period kryzy derzhavnosti Chekhoslovachchyny v 1938 – 1939 rr. [Political activity of Subcarpathian Russophile students during the period of statehood crisis in Czechoslovakia 1938 – 1939], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia istoriia*, vyp. 2(35), st. 11–20. (in Ukrainian).

Magyar világhíradó 780, február 1939 [Online]. Dostupno: <https://filmhiradokonline.hu> (data zvernennia: 25.04. 2020) (in Hungarian).

Pahiria O. «Hibrydna viina» Uhorschchyny ta Polshcha proty Karpatskoi Ukrainy u 1938 – 1939 [«Hybrid War» of Hungary and Poland against the Carpathian Ukraine in 1938 – 1939], [Online]. Dostupno: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pahiria_Oleksandr/Hibrydna_viina_Uhorschyny_ta_Polschi_prot_y_Karpatskoi_Ukrainy_u_1938_1939_r.pdf?fbclid=IwAR1OQo8vts6K1xCBiDmMHuPfpIzFYcIYEFrHT9siau5f52ph8qvYKzUmkQw (data zvernennia: 25.04. 2020) (in Ukrainian).

Pahiria O., 2020. *Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy* [Carpathian Sich: military formation of Carpathian Ukraine], Kyiv: Tempora, 152 s. (in Ukrainian).

Pushkash A., 2006. *Tsivilizatsiia ili varvarstvo: Zakarpate 1918 – 1945* [Civilization or Barbarism: Transcarpathia 1918 – 1945], Moskva: Izd-vo «Evropa», 546 s. (in Russian).

Shandor V., 2000. *Spomyny. T II. Karpatska Ukraina 1939 – 1945* [Memories. T II. Carpathian Ukraine], Uzhhorod: “Hrazhda”, 245 s. (in Ukrainian).

Tokar M., 2000. *Ruska Natsionalno-Avtonomna Partiiia. Orhanizatsiia ta diialnist* [Russian National-Autonomous Party. Organization and activity], Uzhhorod: Hosprozrakhunkovy redaktsiino-vydavnychi viddil komitetu informatsiui, 35 s. (in Ukrainian).

Vybyvaiut zhydam vikna, breshut i pidlyzuiutsia do madiariv [Beat the Jew's windows, lie and flatter to the Magyars], 1938, *Nova Svoboda*, 13 hrudnia, s. 3. (in Ukrainian).

Z sudovoi sali. Radvanski krainiakivtsi zasudzeni na 2 roky viaznytsi [From the courtroom. The krainiakivtsi from Radvanka were sentenced to 2 years in prison], 1938, *Nova Svoboda*, 13 hrudnia, s. 4. (in Ukrainian).

SUMMARY

STRUCTURE AND ACTIVITY OF THE «RUSSIAN NATIONAL GUARD OF THE BLACKSHIRTS» LEADING BY STEPAN FENTSIK (1938 – 1939)

Yuriy Slavik

Candidate of History, Docent of the Department of the Archaeology, Ethnology and Cultural Studies, SHEE «Uzhhorod National University»

The article is devoted to the semi-military formation of the subcarpathian Russophiles, known as the "Guard of the Blackshirts", which operated between October 1938 and April 1939. In particular, their intelligence-sabotage and propagation work against the Ukrainian and Czech authorities in the Carpathian Ukraine is revealed, the structure and scope of the organization are determined, and their cooperation with the Hungarian authorities is analyzed. The main focus of the article is on the Guards pro-Hungarian activity aimed on the destabilization of the situation in the Carpathian Ukraine. The organization was established in Subcarpathian Rus in October 1938, during a period of exacerbation of the political crisis in the Czechoslovak Republic, and was primarily intended to assist the authorities in counteracting the Hungarian propaganda and sabotage work against the Czechoslovak Republic. The organization core was the youth of Russophiles public-cultural organizations and the members of the pro-fascist Russian National-Autonomous party led by Stepan Fentsik. In Hungarian-controlled territory of Subcarpathian Rus were formed three cells of organization from November 1938: in Uzhhorod (Radvanka), Mukachevo and Berehovo. The total membership is amounted about 800–1000 people, most of whom were involved in propagation work. Another type of their activity was intelligence and sabotage work, which was mainly carried out by the Guards in the border area. Small blackshirts forces were also involved in the occupation of the Carpathian Ukraine in March 1939 and in repressive actions against the Ukrainian movement in the occupied territory. Actually, starting as a regional youth organization aimed to assist Czechoslovak authorities in countering of Hungarian aggression, blackshirts guardsmen were already at the forefront of the hybrid war against the Czechoslovak Republic through a month.

Keywords: blackshirts guardsmen, Russophiles, S. Fentsik, Hungary, Czechoslovakia, Carpathian Ukraine.